

Valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden (VARK) inventointi -hankkeen loppuraportti

Teija Tiitinen

Hankkeen tausta

Kulttuuriympäristöstrategian 2014–2020 toimeenpanosuunnitelmassa asetettiin tavoite, että ”Valtakunnallisesti merkittävistä kulttuuriympäristöistä on olemassa yhtenäinen ja ajantasaisena pidettävä tieto, joka kattaa kulttuurimaisemat, rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön.” Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen (RKY) ensimmäinen inventointi toteutettiin 1993 ja sen päivitys viimeisteltiin 2009. Valtakunnallisesti arvokkaiden maisemien ensimmäinen inventointi valmistui vuonna 1995 ja sen päivitysinventointi (VAMA 2021) vuonna 2021. Toimeenpanosuunnitelmassa todettiin myös, että ”Museovirasto toteuttaa valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kulttuuriympäristöjen määrittelyn vuodesta 2018 alkaen.” VARK-inventoinnin tarkoituksena on ollut toteuttaa kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelmassa asetettu tavoite määrittellä Suomen merkittävimmät arkeologiset kohteet.

Tarkoituksena on, että valtioneuvosto hyväksyy VARK-inventoinnin maankäyttö- ja rakennuslakiin (MRL 132/1999) perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) tarkoitamaksi inventoinniksi. Viranomaisen laatimat valtakunnalliset inventoinnit, jotka koskevat valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä ja valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita (VARK), muodostavat tietopohjan valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaisten kulttuuriympäristön arvojen huomioimiselle yhtenä alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtana. Inventoinnin lopputuloksena muodostunut kohdevalikoima on pyritty laatimaan niin, että se kattaa mahdollisimman hyvin Suomen arkeologisen kulttuuriperinnön niin alueellisesti, ajallisesti kuin kohdetyypeittäinkin. Turvaamalla valikoimaan liitettyjen kohteiden arvot kaikissa olosuhteissa säilytetään myös mahdollisimman monipuolinen ja edustava kokonaiskuva Suomen menneisyydestä ja siitä kertovista muinaisjäänöksistä. Arkeologisen kulttuuriperinnön osalta ei vastavaa inventointia ole aiemmin tehty.

Hanke kattaa koko Suomen lukuun ottamatta Ahvenanmaan maakuntaa, jonka alueella toimitaan Ahvenanmaan itsehallintolain (1144/1991) ja maakuntalakien mukaisesti. Hankkeen toteuttamisen päävastuu on ollut Museovirastolla, ja sitä on toteutettu yhteistyössä kulttuuriympäristötehtäviä hoitavien alueellisten vastuumuseoiden ja Metsähallituksen kanssa. Hanke aloitettiin heinäkuussa 2018, ja se valmistuu ympäristöministeriölle luovutettavaksi vuoden 2024 alussa.

Hankkeen tuottamat hyödyt ja sen vaikuttavuus

Hankkeen aikana on arvioitu yhteensä 4785 arkeologista kohdetta, joista 1391 todettiin valtakunnallisesti merkittäviksi. Hankkeen alussa muinaisjäänösrekisterin kohteista poimittiin pohja-aineisto, jonka muodostivat aiemmat kohteiden arvotetut aineistot: muinaisjäänösrekisterin rauhoitusluokan 1 kohteet (luokituksen käytöstä luovuttiin vuonna 2014), Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänökset -julkaisun kohteet (Museovirasto 2001), Haagin yleissopimuksen mukaisen kansallisesti merkittävän kulttuuriomaisuuden luettelon kohteet, Unescon maailmanperintökohteet ja maakuntakaavoihin merkityt maakunnallisesti arvokkaat kohteet.

Hankkeen aikana on arvioitu yhteensä 4785 arkeologista kohdetta, joista 1391 todettiin valtakunnallisesti merkittäviksi. Arvioitavana on ollut noin 12,5 prosenttia kaikista muinaisjäänösrekisteriin muinaismuistolailalla (MML 295/1963) rauhoitetuksi merkityistä kiinteistä muinaisjäänöksistä (ks. kohteiden valintaprosessista ja sen perusteista tarkemmin laaja hankekuvaus s. 6–8). Inventoinnin yhteydessä on kehitetty muinaisjäänösten merkityksen arviointia, jota kohteiden suojelutyössä tehdään päivittäin. Arvioinnille on luotu yhtenäiset kriteerit, jotka on testattu aidoissa tilanteissa.

Inventointi on myös tuottanut arvokasta tietoa mm. Suomen muinaisjäänösten tutkimustilanteesta, niiden kunnosta sekä ympäristön tilasta. Inventoinnin yhteydessä on päivitetty lähes viiden tuhannen kohteen tiedot, tuotettu valokuvia ja kartta-aineistoa sekä saatu ajantasaista ja tärkeää tietoa muinaisjäänösrekisterin tilasta ja sen kehitystarpeista. VARK-valikoimaan liitettyjen kohteiden inventoinnin yhteydessä tarkastettiin lisäksi 627 kohdetta, joita ei otettu mukaan lopulliseen valikoimaan, koska niiden ei lopulta katsottu täyttävän valtakunnallisesti merkittävänä pidettävien kohteiden vaatimuksia. Useimmiten hylkäyksen syynä on ollut maastotarkastuksessa todettu jäännöksen tai sen ympäristön heikko kunto.

Inventoinnin tärkein tulos on luettelo Suomen merkittävimmistä arkeologisista kohteista. Kat-tavan arvioinnin perusteella on nyt määritelty, mitkä arkeologisista suojelukohteista täyttävät ne kriteerit, jotka tekevät niistä valtakunnallisesti merkittäviä. Valtakunnallisesti merkittävien kohteiden arvokkaiden ominaisuuksien tunnistaminen ja määrittely tuovat alueiden käyttöön ennakoitavuutta, kun arvot voidaan ottaa huomioon jo suunnitteluvaiheessa.

Aikataulu

Hanke aloitettiin vuonna 2018. Alkuperäinen tavoite oli saattaa se päätökseen kolmessa vuodessa, mutta lopulta aikataulu venyi eri syistä parilla vuodella. Jo varhaisessa vaiheessa todettiin, että muinaisjäänösrekisterin puutteellisten pohjatietojen vuoksi työ tulisi kestäämään arvioitua pidempään.

Myös vuoden 2019 keväällä puhjennut koronapandemia hidastutti inventoinnin etenemistä. Kohteiden maastotarkastuksia ei matkustusrajoitusten vuoksi päästy tekemään suunnitelman mukaisesti ja niitä jouduttiin siirtämään seuraaville vuosille. Viimeiset maastotarkastukset saatiin tehdyksi vuoden 2022 syksyllä. Hanke saatiin kuulemisvaiheeseen ja päätökseen vuonna 2023 loppuun mennessä.

Ohjausryhmä

Ohjausryhmään kutsuttiin hankkeen toteutuksen kannalta tärkeimmät yhteistyökumppanit. Edustajansa ohjausryhmään nimesivät

- alueelliset vastuumuseot (ALVA-museot, vuoteen 2020 maakuntamuseot), joiden edustajina ovat olleet Päijät-Hämeen museo (vuoden 2022 loppuun), Satakunnan museo sekä saamelaismuseum Siida
- Helsingin yliopiston arkeologian oppiaine
- Kuntaliitto
- Metsähallitus
- opetus- ja kulttuuriministeriö, joka myös vastasi hankkeen ohjauksesta
- Suomen arkeologinen seura
- ympäristöministeriö, joka esittelee inventoinnin valtioneuvostolle.

Ohjausryhmän puheenjohtaja toimi Museoviraston Kulttuuriympäristöpalvelut-osaston (KYP) johtaja Mikko Härö ja hänen jäätyään eläkkeelle helmikuussa 2022 tehtävä siirtyi osaston uudelle johtajalle Ulla Salmelalle (ks. ohjausryhmän jäsenet liite 1).

Ohjausryhmän kokouksia järjestettiin hankkeen aikana 15. Laajaa tehtäväkenttää edustavalla ohjausryhmällä on ollut merkittävä osuus hankkeen toteutuksen suunnittelussa ja sen kehittämisessä.

Voimavarat

Hanke on rahoitettu Museoviraston Kulttuuriympäristöpalvelut-osaston (KYP) toimintamenoista lukuun ottamatta kuulemiseen liittyviä käännöskuluja, jotka kustansi opetus- ja kulttuuriministeriö erillisrahoituksella. Projektipäällikkönä toimi FM Teija Tiitinen, jonka tehtäviin on kuulunut mm. inventoinnin kokonaissuunnittelu, kehittäminen ja toteutus, sen seuranta ja raportointi sekä viestintä. Hän on myös vastannut yhteistyöstä muiden organisaatioiden ja hankkeiden kanssa sekä toiminut ohjausryhmän sihteerinä.

Projektissa on toisena palkattuna työntekijänä ollut vuosien 2019–2023 aikana erikoistutkija/intendentti FT Teemu Mökkönen, joka on toimittanut kohdetiedot, kirjoittanut maakuntakuvaukset sekä osallistunut SOVan ja hankekuvausten kirjoittamiseen. Hän on myös vastannut edellä mainittujen raporttien taittamisesta ja toimittamisesta ja niihin liittyvien valokuvien, diagrammien ja karttojen toimitustyöstä sekä rekisteritietojen ajantasaistamisesta. Lisäksi hän on tuottanut inventoinnin paikkatietoaineiston, sekä vastannut kuulemisen järjestämisestä oikeusministeriön ylläpitämän Lausuntopalvelu.fi-palvelun kautta.

Merkittävän työpanoksen VARK-hankkeen sisällön kehittämiseen on tehnyt KYP-osaston erikoisasiantuntija Sirkka-Liisa Seppälä. Hankkeen käyttöön kehitetyn kuulemissovelluksen paikkatietoasiantuntijana on ollut Tiedonhallintayksiköstä paikkatietoasiantuntija Marjanna Kaate ja hänen siirryttyään muihin tehtäviin Juho Karuaho. Kohteiden valintaan, arvottamiseen ja maastotarkastuksiin osallistuivat omilla toimialueillaan kaikki KYP-osaston arkeologi-intendentit sekä erikoistutkija Veli-Pekka Suhonen. Hankkeen lainopillisina asiantuntijoina ovat olleet Juha Maaperä ja Antti Salonen Museoviraston Lakipalvelut-yksiköstä. Hankkeen tiedottamisen erityisesti kuulemiskierrosten yhteydessä on toteuttanut Markkinointi ja viestintä -yksiköstä viestintäasiantuntija Anna Lantee. Kulttuuriympäristöpalvelut-osastolla hankkeen omistaja on ollut yli-intendentti Petri Halinen.

Alueellisten vastuumuseoiden (ALVA) arkeologit ovat tehneet omilla alueillaan maastotarkastuksia, osallistuneet kohteiden arvottamiseen, täydentäneet muinaisjäännösrekisterin tietoja sekä tuottaneet rekisteriin tarpeellisia oheisaineistoja, kuten valokuvia. Joillain alueilla ALVA-museot ovat myös tiedottaneet hankkeesta omille intressiryhmilleen ja yleisölle.

Hankkeen esittely yhteisöille ja organisaatioille

VARK-inventointia on esitelty esitelmin luennoin ja esityksin yhteensä 52 kertaa hankkeen aikana. Valtaosa esityksistä on pidetty arkeologeille, joko koko ammattikunnalle tai alueellisissa vastuumuseoissa toimiville suojeluviranomaisille. Osa esityksistä on kohdennettu koko kulttuuriperintöalan ammattilaisille tai maankäytön asiantuntijoille sekä alasta kiinnostuneelle yleisölle (ks. lista esityksistä liite 2) Useimmat tilaisuuksista ovat olleet alueellisesti painotettuja. Esitelmätilaisuudet ovat harvoin vain yksisuuntaista tiedottamista, vaan niissä on käyty tärkeää keskustelua, jolla on ollut vaikutusta hankkeen kehittämiseen ja siinä tehtyihin painotuksiin ja valintoihin.

Maastotarkastukset

Tavanomaisesta arkeologisesta inventoinnista poiketen VARK-inventoinnissa ei ole etsitty uusia aiemmin tuntemattomia muinaisjäännöksiä, vaan VAT-tavoitteiden mukaisesti hankkeessa on käyty läpi jo tunnettuja muinaisjäännöksiä ja muita arkeologisia kulttuuriperintökohteita, joista on arvioinnin perusteella nostettu esiin koottu valtakunnallisesti arvokkaiden VARK-alueiden valikoima.

Valintaprosessissa toiseen vaiheeseen mukaan otetuista kohteista tarkastettiin maastossa ne, joiden viimeisin tarkastus oli tapahtunut ennen vuotta 2011. Lisäksi maastotarkastus tehtiin niille kohteille, joiden rekisteritiedoissa todettiin olevan puutteita tai joista ei ollut saatavissa kuvia. Kaikista VARK-kohteista kuulemissovelluksessa on niiden esittelyn yhteydessä myös vähintään yksi kuva. Yhteensä hankkeen aikana tarkastettiin paikan päällä noin 75 prosenttia lopullisen VARK-valikoiman kohteista.

Kohteista 12 oli sijainniltaan niin vaikeasti saavutettavia, että niille tehtiin ns. etätarkastus. Etätarkastuksissa käytettiin apuna mm. ilmakuvia ja laserkeilausaineistoja. Ilmakuvat ovat olleet korkeintaan kolme vuotta vanhoja.

Tapaamiset yhteistyökumppaneiden kanssa

VARK-inventointi toteutettiin yhteistyössä alueellisten vastuumuseoiden ja Metsähallituksen kanssa. Teams-alustan käyttö mahdollisti jatkuvan aktiivisen yhteydenpidon, ja hankkeen kulussa järjestettiin yhteensä 91 alueellista tai temaattista neuvottelua, joissa valittavia kohteita käytiin yksityiskohtaisesti läpi. Paikallistuntemuksen mukaan ottaminen oli välttämätöntä, jotta maan eri osista saatiin mahdollisimman edustava ja monipuolinen kohdevalikoima mukaan arviointiin.

Temaattisia tapaamisia järjestettiin erityiskysymyksiin liittyen. Näissä käsiteltiin kohteita, jotka edustivat mm. kirkollista kulttuuria, teollisuuskohteita, I maailmansodan puolustusvarustuksia, kartanoita ja pronssikautisia röykkiöhautoja sekä muita kuin lain rauhoittamia arkeologisia kulttuuriperintökohteita. Tapaamisiin pyrittiin ottamaan mukaan erityisasiantuntijoita mm yliopistoista ja arkeologisista konsulttiyrityksistä. Osa tapaamisista toteutettiin työpajoina.

Arvottaminen

Kohteiden arvottamisessa käytettiin kuutta kriteeriä:

- kulttuurihistoriallista merkittävyyttä
- tutkimuksellista arvoa
- yleisyyttä tai harvinaisuutta
- arkeologista monimuotoisuutta
- ympäristöä ja maisemaa
- säilyneisyyttä.

Kustakin arvioidusta kriteeristä kohde sai pisteitä nolasta kolmeen. Kaikkiaan pisteitä oli mahdollista saada 17. Arviointiprosessia on analysoitu ja todettu, että eri kriteereillä näyttää olleen erilainen painoarvo kohteita valittaessa. Mikäli kohde oli arvioitu kulttuurihistoriallisesti merkittäväksi, se sai usein myös kokonaisarviointissa korkeat pisteet. Seuraavaksi eniten painoarvoa oli ollut kohteen säilyneisyys- sekä sen yleisyys- tai harvinaisuuskriteereillä. Vähän yllättäen vähemmän painoa oli annettu kohteen tutkimukselliselle arvolle tai sen monimuotoisuudelle. Myöskään kohteen maiseman ja ympäristön merkitys sen valtakunnallista merkitystä arvioitaessa ei näytä olleen kovin suuri.

Aineistonhallintasuunnitelma

Aineiston hallintasuunnitelma inventoinnille laadittiin helmikuussa 2021. VARK-hankkeessa tuotettiin aineistoa, joka muodostui osaksi Museoviraston ylläpitämää muinaisjäännösrekisteriä. Inventoinnissa tuotettu aineisto perustui aikaisempiin rekisteritietoihin, joita inventoinnin yhteydessä täydennettiin uusilla maastohavainnoilla sekä arvioilla alueiden valtakunnallisesta merkittävydestä.

Museoviraston hankkeessa tuottama valokuva-aineisto on tallennettu viraston MuseumPlus-kokoelmahallintajärjestelmään. Hanketta koskeva hallinnollinen asiakirja-aineisto, mm. kuulemisaineisto on tallennettu Museoviraston asianhallintajärjestelmään. Aineiston omistus-, hallinta- ja tekijänoikeudet kuuluvat Museovirastolle lukuun ottamatta sitä valokuva-aineistoa, joka on kerätty muiden organisaatioiden arkistoista. Näiden osalta sekä omistusoikeus ja tekijänoikeudet jäävät niiden emo-organisaatioille. Aineiston luovutuksesta VARK-inventoinnin käyttöön tehtiin organisaatiokohtaiset sopimukset.

VARK-inventoinnin yhteydessä koottu aineisto julkaistiin kuulemisprosessin yhteydessä Museoviraston verkkosivustolla. Aineistoa päivitetään lopullisesti valtioneuvoston päätöksen mukaiseksi. VARK-alueiden paikkatieto on valtioneuvoston päätöksen jälkeen saatavana Museoviraston ylläpitämästä palvelusta osoitteessa www.kyppi.fi/vark.

Hankkeessa ei kerätty henkilötietoja mukaan lukien maanomistajatiedot. Kertynyt aineisto tallennetaan ja säilytetään osana Museoviraston järjestelmiä ja aineistoja ja varmuuskopioidaan muun muinaisjäännösrekisteriaineiston yhteydessä.

Ympäristöarviointi

Inventoinnin yhteydessä toteutettiin myös SOVA-lain (laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista) mukainen ympäristövaikutusten arviointi, jolla ennakotiin VARK-inventoinnista syntyviä ympäristövaikutuksia ja tuotiin esiin erilaisia niihin

liittyviä näkökulmia. Samalla annettiin tietoa inventoinnin toteutuksesta ja pyrkimyksenä oli osittain myös laajentaa yleistä tietämystä arkeologisen kulttuuriperinnön luonteesta sekä siihen liittyvistä arvoista. Arvioitavia vaikutuksia ovat SOVA-lain 2 §:ssä tarkoitetut ympäristövaikutukset, jotka kohdistuvat mm. ihmisiin, yhteisöihin ja talouteen.

Ympäristövaikutusten arviointia suunniteltaessa järjestettiin ympäristöministeriön kanssa neuvottelu, jossa VARK-inventointihanke esiteltiin ministeriön edustajille ja käytiin läpi ympäristöarvioinnin tärkeimmät osiot toteutustapoineen. Kokouksessa todettiin, että hankkeen SOVA-arvio on mahdollista toteuttaa SOVA-lain 3 §:n mukaisesti.

Ympäristövaikutusten arvioinnista vastasi Museovirasto, ja sitä on ollut ohjaamassa ryhmä, jossa on olleet edustettuina opetus- ja kulttuuriministeriö, ympäristöministeriö, Metsähallitus, Kuntaliitto, alueelliset vastuumuseot ja Suomen arkeologinen seura. Yleisesti ottaen VARK-inventoinnin ympäristövaikutukset arvioitiin varsin pieniksi ja pääosiltaan myönteisiksi sekä ympäristön että yhteisöjen kannalta. SOVA-selvityksen tarkasti ja siihen antoi korjausehdotuksia SOVA-selvityksiin perehtynyt erikoistutkija Tiina Piironen SYKEstä. SOVA-raportti on erillisenä liitteenä.

Viestintä

Viestintäsuunnitelma ja sen toteutus tehtiin yhdessä Museoviraston Markkinointi ja viestintä -yksikön kanssa. Viestintä painottui kahteen vaiheeseen: Vuoden 2019 keväällä tehtiin tiedotuskampanja inventoinnin aloittamisesta ja maastotöistä. Viestintä silloin onnistui melko hyvin. Yleinen tiedote läpäisi hyvin maakunnalliset tiedotusvälineet. Tuolloin kenttätöissä maastossa liikkuneet arkeologit totesivat, että paikoitellen se oli myös tavoittanut maanomistajia. Tiedote julkaistiin myös Ylen alueradioissa, ja osa paikallisradioista teki haastattelun paikallisuutisiin. Tiedote kiinnosti nimenomaan paikallisesta näkökulmasta: mitä kohteita kultakin alueelta luetteloon mahdollisesti sisällytetään. YLE uutiset/news -sivuston kautta tiedote tavoitti myös ulkomaista lukijakuntaa.

Toinen viestintäkampanja tehtiin kuulemisen alkaessa helmikuussa 2023. Yleisen mediatiedotteen lisäksi tehtiin ilmoituskampanja, jossa virallinen ilmoitus kuulemisesta julkaistiin maakuntien päälehdissä, Helsingin Sanomissa, Maaseudun Tulevaisuudessa ja Virallisessa lehdessä. Ruotsinkielisissä maakunnissa ilmoitus julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi ja saamelaiden kotiseutualueella pohjoissaameksi, inarinsaameksi ja koltansaameksi.

Verkkosivut

Museoviraston verkkosivustolla on ollut koko hankkeen ajan inventointia esittelevää materiaalia suomeksi, ruotsiksi, englanniksi ja pohjoissaameksi. Sivustoa on päivitetty kerran vuoden 2022 aikana. Hanketta esittelevät sivut ovat osoitteessa

<https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/valtakunnallisesti-merkittavat-arkeologiset-kohteet-vark>

Julkaisut

Inventoinnista on tehty hankkeen kuluessa muutama julkaisu. Vuonna 2021 julkaistiin artikkeli Satakunnan ja Varsinais-Suomen Kulttuuriympäristöohjelmissa *Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet VARK-hanke* sekä Museoviraston verkkojulkaisussa *Kulttuurista*

perinnöks¹. Vuonna 2022 tehtiin vertaisarvioitu julkaisu Mika Lavennon juhlakirjassa *The values of archaeological heritage sites – how to define significance*. Lisäksi kuulemisen yhteydessä 2023 julkaistiin *Miten arvottaa arkeologisia kohteita?* -blogikirjoitus² Museoviraston verkkosivuilla. VARK-inventoinnin esittely on myös mukana EAC (Europae Archaeologiae Consilium) -organisaation tulevassa arkeologisten kohteiden arvottamista käsittelevässä verkkojulkaisussa.

1. Kuuleminen 1.3.–14.4.2023

Kuulemisen tausta-aineistoista SOVA ja lyhyt hankekuvaus toteutettiin suomeksi, ruotsiksi ja kolmella saamen kielellä. Laaja hankekuvaus julkaistiin suomeksi ja ruotsiksi. Kustakin maakunnasta sekä saamelaisten kotiseutualueesta tehtiin maakuntakuvaukset, joissa käydään lyhyesti läpi maakunnan erityispiirteet ja otetaan esiin joitain VARK-kohteita, joissa ne tulevat esiin. Kohdekuvaukset tuotettiin kuulemissovelluksen lisäksi myös tiedostoina (pdf) maakunnittain. Saamelaisten kotiseutualueen kohdekuvaukset julkaistiin pohjoissaameksi, inarinsaameksi ja koltansaameksi riippuen siitä, mitkä kielistä ovat käytössä kunkin kunnan alueella. Maakuntakuvaukset ja niihin liittyvät kohdeluettelot on julkaistu maakunnassa käytössä olevilla kielillä.

Kuuleminen toteutettiin oikeusministeriön ylläpitämän ja tuottaman verkkopalvelun lausuntopalvelu.fi kautta³. Lausunnot inventoinnista saattoi antaa joko verkkopalvelun kautta tai lähettämällä lausunto Museoviraston kirjaamoon. Lausuntopalvelu.fi-sivulta oli linkki Museoviraston verkkosivulle, jossa oli nähtävillä inventoinnin tausta-aineistot, eli hankekuvaukset, maakuntakuvaukset, kohdeluettelot sekä ympäristövaikutusten arviointi (SOVA). Niihin oli myös mahdollista käydä tutustumassa Museoviraston kirjaamossa osoitteessa Sturenkatu 2 a, Helsinki.

Kuulemistä varten kehitettiin VARK-alueita esittelevä verkkosovellus. Sivustolla oli selattavissa ehdolla olevat VARK-alueet maakunnittain, kunnittain, tyypeittäin ja ajoituksittain. Lisäksi erikseen saattoi valita vedenalaiset alueet. Kustakin alueesta esittelyssä olivat siihen kuuluvat kohteet ja niiden kuvaukset, kartta aluerajauksineen, pinta-ala, perustelut alueen valinnalle sekä valokuvia. Sivulla oli myös linkki Museoviraston ylläpitämään muinaisjäännösrekisteriin, josta löytyy lisätietoa kohteesta, ml. linkit alueen tutkimusraportteihin. Sovellusta olivat kehittämässä Museovirastosta vuoden aikana Marjanna Kaate, Sirkka-Liisa Seppälä, Teemu Mökkönen ja Teija Tiitinen, sen teknisestä toteutuksesta vastasi konsulttina Tmi Hilla Tarjanne. Sovellusta myös testattiin pienellä testiryhmällä kehittämisen aikana. Sivuston kautta oli mahdollista antaa palautetta VARK-alueista ja niillä sijaitsevien arkeologisten kohteiden tiedoista.

Kuulemisesta informoitiin aiemmin mainittujen lehti-ilmoitusten lisäksi Museoviraston tiedotteessa sekä Museoviraston sosiaalisen median kanavissa. Kuulemistilaisuudet järjestettiin 3.3., 14.3. ja 15.3.2023 Teams-sovelluksella. Jako kolmeen erilliseen tilaisuuteen toteutettiin

¹ <https://www.kulttuuristaperinnoksi.fi/2021/valtakunnallisesti-merkittavia-muinaisjaannoksia-etsimassa>

² <https://www.museovirasto.fi/fi/blogi/miten-arvottaa-arkeologisia-kohteita>

³ <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=4aeda3a6-99cb-4b1e-960a-ab53959aa871&proposalLanguage=da4408c3-39e4-4f5a-84db-84481bafc744>

maantieteellisesti siten, että omat tilaisuutensa olivat eteläisessä Suomessa, keskisessä Suomessa sekä Lapissa. Kussakin tilaisuudessa esiteltiin alueelle tyypillisiä ominaispiirteitä ja VARK-alueita. Tallenteet niistä ovat katsottavissa Museoviraston YouTube-kanavalla⁴. Suorat striimaukset keräsivät yhteensä 140 osallistujaa.

Palaute 1. kuulemisesta

Kuuleminen tuotti yhteensä 92 lausuntoa. VARK-alueita esittelevän sovelluksen kautta saatiin yhteensä 30 palautetta, jotka koskivat yhteensä 24 erillistä VARK-kohdetta. Lausuntopalvelun kautta tullessiin lausuntoihin edellytettiin sisällytettävän myös lausunnonantajan kannanotto siitä, miten hyvin arkeologinen kulttuuriperintö on tullut inventoinnissa huomioiduksi, antaako taustamateriaali riittävän kuvan inventoinnista ja onko vaikutusten arviointi ollut riittävä.

Valtaosa palautteesta oli myönteistä. Vastaajista 77 prosenttia oli sitä mieltä, että arkeologinen kulttuuriperintö on huomioitu hyvin, peräti 84 prosenttia vastaajista katsoi, että taustamateriaali antoi hyvän kuvan inventoinnista ja 75 prosenttia piti vaikutusten arviointia riittävänä.

Lausunnonantajista 70 prosenttia piti inventointia kannatettavana, 11 prosenttia suhtautui inventointiin neutraalisti ja negatiivisesti inventointiin suhtautui vain 7 prosenttia. Loput lausunnot olivat osittain positiivisia hanketta kohtaan, mutta niissä arvosteltiin kriittisesti jotain hankkeen osa-aluetta. Lausunnon antajista valtaosa oli kuntia, kuntayhtymiä tai museoita.

2. Kuuleminen 16.10.–3.11.2023

Ensimmäisen kuulemiskierroksen jälkeen toteutettiin vielä toinen supistettu kuuleminen. Ensimmäisessä kuulemisessa saatujen palautteiden perusteella muutettiin yhdentoista VARK-alueen rajausta. Näistä neljää on pienennetty, koska niistä oli saatu tieto, että osa alueesta ei enää ole valtakunnallisesti merkittävässä kunnossa. Yksi kohde on poistettu ehdotettujen kohteiden listalta täysin tuhoutuneena.

Seitsemän alueen rajausta laajennettiin, koska niiden rajausta on eri syistä johtuen ollut liian suppea. Kaikki nämä alueet ovat kokonaisuudessaan myös muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamia ja VARK-alueen rajausta perustuu suoraan siihen alueeseen, joka on myös rauhoitettu lain nojalla. Laajennettujen VARK-alueiden osalta kuultiin niitä maanomistajia, joiden kiinteistöillä alueet sijaitsevat. Yhtään kirjallista lausuntoa ei toiselta kuulemiskierrokselta saatu. Neljän kohteen maaomistajat esittivät puhelimitse tarkentavia kysymyksiä, mutta eivät katsoneet sen jälkeen tarpeelliseksi lausunnon antamista. Tämä johtuu siitä, että rajaustuotokset olivat suhteellisen pieniä, eivätkä ne aiheuta uusia oikeusvaikutuksia.

VARK-alueiden kohdevalikoima

Inventoinnissa määritelty VARK-valikoima koostuu yhteensä 1391 arkeologisesta kohteesta, jotka sijaitsevat 1010:lla yhdestä tai useammasta arkeologisesta kohteesta muodostetulla VARK-alueella. VARK-valikoima edustaa 3,8:aa prosenttia kaikista valtakunnallisen muinaisjäännösrekisterin kiinteistä muinaisjäännöksistä ja 2,3:a prosenttia kaikista

⁴ <https://www.youtube.com/@museovirasto1409>

muinaisjäännösrekisterin sisältämistä kohteista, joihin sisältyvät kiinteiden muinaisjäännösten lisäksi muun muassa mahdolliset muinaisjäännökset ja irtolöytöpaikat.

VARK-alueiden painopiste on Etelä-Suomessa ja rannikolla johtuen siitä, että ne heijastavat kaikkien muinaisjäännösten levintää. Painottuminen johtuu myös siitä, että väestön ja asutus on keskittynyt eteläiseen Suomeen ja toiminnasta on myös jäänyt muita alueita enemmän arkeologisesti tunnistettavia jälkiä. Maan eteläosissa sijaitsee mm. valtaosa Suomen teolliseen ja elinkeinohistoriaan liittyvistä kohteista.

Valtaosa VARK-alueista ajoittuu historialliseen aikaan (n. 1150–1900 jaa). Koska VARK-valikoimaan on pyritty kokoamaan mahdollisimman kattava kokoelma erityyppisiä kohteita, on historiallisella ajalla tapahtunut toimintojen monipuolistuminen ja siitä seurannut uusien kohdetyyppien syntyminen vaikuttanut suoraan historiallista aikaa edustavien alueiden määrään. Näitä ovat mm. kaivokset, kartanot, kirkot, linnat ja teolliseen toimintaan kuuluvat kohteet.

Tyypiltään tarkasteltuna eniten VARK-alueilla on asuinpaikkoja. Niitä on peräti 31 prosenttia kaikista VARK-kohteista. Tämä johtuu siitä, että asuinpaikkoja – muinaisjäännösrekisterin yleisintä kohdetyyppiä – tunnetaan koko siltä ajalta, kun Suomen alueella on liikuttu ja oleskeltu. Seuraavaksi eniten on hautoja sekä työ- ja valmistuspaikkoja. Myös nämä ovat kohdetyyppejä, joita tunnetaan sekä esihistorialliselta että historialliselta ajalta.

Kirkollisia rakenteita on peräti 3 prosenttia kaikista VARK-kohteista. Tämä on suhteellisen suuri osuus ottaen huomioon kirkkorakenteiden kokonaismäärän muinaisjäännösrekisterissä. Niiden osuuteen lienee vaikuttanut kirkollisten kohteiden merkitys sekä uskonnollisessa että hallinnollisessa yhteydessä ja osin myös arkeologisessa tutkimuksessa. Kristinuskon omaksumiseen liittyi myös maallisen hallinnon ja yhteiskuntarakenteen kehittyminen. Kirkko edusti ensimmäiset vuosisadat kristinuskon omaksumisen jälkeen myös maallista valtaa.

Kansainvälinen toiminta

VARK-hanke on ollut mukana Europae Archaeologiae Consilium -organisaation (EAC) Articulating significance of archaeological sites -alatyöryhmän työskentelyssä. Ryhmässä toimiminen on laajentanut perspektiiviä arkeologisten kohteiden arvottamiseen ja antanut siihen eurooppalaista näkökulmaa. Ajatusten vaihto on myös toiminut toiseen suuntaan, ja VARK-hanke on saanut kansainvälistä näkyvyyttä. Hanke tulee olemaan näkyvästi esillä mm. työryhmän tulevassa julkaisussa.

Saamelaiskäräjälain 9:n pykälän mukainen neuvottelu

Suomen perustuslaissa on määritetty saamelaisten oikeus omana kieleen ja kulttuuriin. Perustuslain mukaan saamelaisilla on kotiseutualueellaan itsehallinto koskien kieltä ja kulttuuria. Saamelaisilla on oikeus määrätä itse asioistaan ja ohjata niiden tulevaa kehitystä. Kaikkien viranomaisten tulee aktiivisesti edistää saamelaisten oikeuksien toteuttamista ja estää niiden heikentämistä. Laissa Saamelaiskäräjistä 9 §:ssä, joka käsittelee neuvotteluvuorotetta, asiasta todetaan seuraava: *Viranomaiset neuvottelevat saamelaiskäräjien kanssa kaikista laajakantoisista ja merkittävistä toimenpiteistä, jotka voivat välittömästi ja erityisellä tavalla vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana, ja jotka koskevat saamelaisten kotiseutualueella mm saamelaisten kieleen, kulttuuriin tai heidän asemaansa alkuperäiskansana vaikuttavaa asiaa.*

Neuvotteluelvoitteen täyttämiseksi asianomaisen viranomaisen on varattava saamelaiskäräjille tilaisuus tulla kuulluksi ja neuvotella asiasta. Neuvottelun pohjaksi toimitettiin Museoviraston laatimat vastineet Saamelaiskäräjien VARK-inventoinnista antamaan lausuntoon. Neuvottelu oli sovittu järjestettäväksi joulukuussa 2023, mutta käräjät ilmoitti ennen tapaamista, että kuuleminen tai inventoinnin täydennys ei ole ajankohtaista. Tämän johdosta todettiin, että tilanteeseen sovelletaan saamelaiskäräjälain neuvotteluelvoitetta käsittelevän pykälän kohtaa, jossa todetaan, että tilaisuuden käyttämättä jättäminen ei estä viranomaista jatkamasta asian käsittelyä ja neuvottelu päätettiin jättää pitämättä.

VARK-alueiden tilan seuranta

Joulukuussa 2023 järjestettiin VARK-alueiden tilan seurantaa pohtiva työpaja, jossa kerättiin alueellisilta vastuumuseoilta ja Metsähallitukselta ajatuksia siitä, miten seurantaa voitaisiin tehdä, mitä asioita tulisi seurata, mihin tieto muutoksista tallennetaan ja kuka seurannasta vastaa.

Seurantatietojen tallennuspaikaksi ehdotettiin Museoviraston ylläpitämää muinaisjäännösrekisteriä, jota käytettiin myös kohteiden analysointiin niitä arvioitaessa. Seurannassa olisi tarkoituksenmukaista keskittyä valtakunnallisten arvojen kannalta merkittäviin muutoksiin eli säilyneisyyteen, ympäröivään maisemaan, yleisyyteen tai harvinaisuuteen (tilanne voi esimerkiksi tutkimuksen tai kohdetietojen tai löytöaineiston kertyessä muuttua).

Myös kohteiden tutkimuksellinen arvo voi aikojen kuluessa muuttua. Kohteen kulttuurihistorialliseen merkittävyyteen tulee vähemmän muutoksia, mutta sekään ei ole pysyvä ominaisuus. Ensisijaisesti seurannassa tullaan käyttämään olemassa olevia tietoja ja tietovarantoja, joista poimitaan VARK-inventoinnin tavoitteiden kannalta olennaiset osat. Pääosa seurannasta tullaan tekemään kaukokartoitusmenetelmiä käyttäen mm. satelliittikuvia, ilmakuvia ja dronokuvausaineistoa. Myös kaavoituksessa tapahtuvia muutoksia seurataan VARK-alueiden ympäristössä.

Seurantasuunnitelman laatimiseksi työpajan tulosten pohjalta perustetaan Museovirastoon työryhmä. Työryhmä aloitti toimintansa maaliskuussa 2024.